

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових статей

Випуск 9

Мелітополь, 2019

УДК 81'1(08)
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р. біол. наук, проф.*
Білоусенко П. І., *д-р. філол. наук, проф.*
Гармаш О. Л. – *д-р філол. наук, доц.*
Коноваленко Т. В., *канд. пед. наук, проф.*
Митяй З. О., *канд. філол. наук, доц.*
Хомчак О. Г., *канд. філол. наук, доц.*
Мінкова О.Ф., *канд. філол. наук, доц.*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – Вип. 9. – 244 с.

ISBN 978-617-7566-56-3

До збірника увійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VIII Міжнародній науковій конференції «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (29 березня 2019 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2019

ЗМІСТ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Аніщенко І. М.

Комунікативність як сутнісна характеристика інтрасуб'єктного персонажного мовлення в англomовному творі постмодернізму..... 8

Воробйова А.В.

Механізми активізації риторичної діяльності у поліетнічному середовищі..... 12

Грицевич Ю. В.

Рефлекси етимологічних *є, *ѣ в західнополіських фольклорних текстах 15

Єрмоленко С.І., Грушкіна Ю.О.

Порівняльні конструкції в прозі Євгена Положія (на матеріалі роману «Риб'ячі діти»). 18

Мінкова О. Ф., Міскевич В. О.

Модифіковані фразеологізми в заголовках української періодики кінця XIX –поч. XX століття 22

Сіроштан Т. В., Костенко Г. О.

Лексика на позначення фізичних і психічних станів людини в сучасній українській мові 26

Юрченко О. В., Башкірова Є. В.

Внутрішня форма слова в концепції Вільгельма фон Гумбольдта 29

Юрченко О. В., Тарабріна Л. В.

Функціональні особливості фразеологічної дієслівної синонімії..... 33

Яценко Н.

Проблеми дослідження експресивної лексики в художній мові 37

КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Драган Ю. М.

Семантичний простір концепту «Україна» в мовній картині світу А. Кашенка 40

Значна кількість фразем, що зазнали структурно-семантичних перетворень дозволяє відзначити, що існують так звані фразеологізми-трансформери – як ознака газетно-журнального тексту, а заголовок у формі модифікованої фразеологічної одиниці є структурно самостійною одиницею тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Калякіна О.О. Модифіковані фразеологізми – запозичення в заголовках української преси кінця XX початку XXI століття // Вісник Запорізького нац.ун-ту. – 2006. – № 2 – С. 114-123.
3. Калякіна О.О. Еліпсис фразеологізмів у заголовках української преси кінця XX – початку XXI століття // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. 29-31 березня 2006., Київ. Т. 3/ за ред. А.Г.Гудманяна, О.В.Петренка. – К.: Нац. авіац. ун-т, 2006. – С. 42-44.
4. Русанівський В.М. Естетика художнього слова // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1976. – Вип. 11. – С.15-17.
5. Русанівський В.М., Єрмоленко С.Я. Життя слова. – К.: Вища школа, 1978. – 158 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – Наук. думка. – К., 2003. – 1140 с.

Сіроштан Т. В., Костенко Г. О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНИХ І ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лексика на позначення психічних і фізичних станів людини представлена в словнику сучасної української мови іменниками, що називають поняття, пов'язані з функціонуванням органів відчуттів, і співвідносяться з лексемами *чутти, відчувати, почувати*. Традиційно такі найменування відносять до абстрактної лексики (поряд із назвами почуттів, процесів, якості, рис характеру, різних виявів інтелектуального рівня людини, відносин між особами й народами), яка називає поняття, що не мають реального втілення (хоч виникнення та існування їх неможливе баз такої реальності) [6, с. 7–8].

На думку дослідників, найменування психічних і фізичних станів людини почали формуватися в окрему лексико-семантичну групу ще в праслов'янський період [3; 8], а вже в давній руськоукраїнській мові вони утворювали “розгалужену мікросистему” [4, с. 40]. У подальші періоди розвитку мови абстрактні іменники зі значенням психічних і фізичних станів людини активно поповнювалися новотворами [7].

Слова з аналізованою семантикою становлять у сучасній українській мові частину термінологічних систем медицини, психології, філософії та інших наук. Вони

неодноразово привертати увагу мовознавців, зокрема Н. Медведовської [1], О. Микитюк [2], В. Німчука [3; 4], З. Піскозуб [5], Л. Полюги [6; 7], Н. Томи [10]. Однак спеціальних досліджень, присвячених вивченню найменувань психічних і фізичних станів людини в сучасній українській мові, немає. Це зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою дослідження є встановити коло лексем на позначення психічних і фізичних станів людини на матеріалі 11-томного “Словника української мови” [9], визначити тематичні підгрупи такої лексики й особливості словотвірної структури зазначених іменників.

Лексика на позначення **фізичного стану** людини пов’язана з поняттями, що вказують на життя особи, її народження, існування і смерть, фізичне здоров’я, силу, самопочуття [10, с. 87–88]. У сучасній українській мові спостерігаються такі іменники із зазначеною семантикою: *акліматизування* (I 27), *батьорість* (СУМ I 86), *безжизність* (I 128) “стан за значенням *безжизний* – позбавлений ознак життя”, *безкрів’я* (I 132) “стан за значенням *безкровний* – який утратив багато крові”, *безпомічність* (I 140), *безсилість* (I 145), *боління* (I 214) “стан за значенням *боліти* – завдавати страждання, мучити”, *брезкність* (I 232) “стан за значенням *брезкий* – набряклий, опухлий (про тіло, обличчя)”, *вимирання* (I 431), *виснаженість* (I 491) “стан за значенням *виснажений* – ослаблений, змучений утомою, працею”, *виснаження* (I 491) “те саме”, *глухонімота* (II 89) “стан за значенням *глухонімиий*”, *глухота* (II 89), *голодування* (II 114), *замерзання* (III 205) “стан за значенням *замерзати* – дуже мерзнути”, *запаморочення* (III 243), *засліплення* (III 314), *клякнення* (IV 194) “стан за значенням *клякнути* – дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість, дубіти”, *миршавість* (IV 716) “властивість за значенням *миршавий* – який має непривабливу зовнішність, нездоровий, жалюгідний вигляд”, *сонливість* (IX 457) “стан за значенням *сонливий* – який любить багато спати, схильний до сну; який хоче спати, охоплений сном”, *ситість* (IX 207), *хворобливість* (XI 47), *ціпеніння* (XI 239) “стан за значенням *ціпеніти* – ставати нерухомим, втрачати гнучкість, рухомість (від холоду, вогкості, хвороби)”, *шаріння* (XI 413) “стан за значенням *шаріти* – ставати, робитися червоним (переважно про обличчя)” та ін.

Стан людини, пов’язаний із її поведінкою, представлений в аналізованому словнику такими найменуваннями: *бездіяльність* (I 126), *енергійність* (II 480), *жартівливість* (II 512), *завмирання* (III 53), *завороження* (III 60) “стан за значенням *заворожений* – який зазнав дії, впливу чарів, чаклунства”, *зклопотаність* (III 149), *лінівність* (IV 516), *невгамовність* (V 252) “стан за значенням *невгамовний* – який не може вгамуватися, заспокоїтися, надто рухливий” тощо.

На позначення узагальненого поняття **психічного стану** в сучасній українській мові використовуються іменники, що вказують на душевний стан, емоції, відчуття людини, пов’язані зі сприйняттям нею навколишнього світу. До цієї лексико-семантичної групи належать такі найменування: *безвольність*, *безвільність* (I 122), *бездумність* (I 127) “стан за значенням *бездумний* – позбавлений будь-яких думок”, *безжурність* (I 128) “стан за значенням *безжурний* – який не журиться, не схильний до журби, турбот”, *безтямність* (I 150) “стан за значенням *безтямний* – який утратив самовладання, розуміння, свідомість”, *безумність* (I 151), *біснуватість* (I 190) “стан за значенням *біснуватий* – психічнохворий, божевільний”, *веселість* (I 339), *відвикання* (I 563) “стан за значенням *відвикати* – втрачати звичку робити що-небудь”, *горювання*

(II 139), дезорієнтація (II 232), *дражливість* (II 405) “стан за значенням *дражливий* – який перебуває у стані нервового збудження”, *дразливість* (II 405) “те саме”, *дратівливість* (II 409) “те саме”, *екзальтованість* (II 455), *зажуреність* (III 124), *закоханість* (III 161), *заяканість* (III 198), *замисленість* (III 209), *замріяність* (III 223), *занепокоєність* (III 229), *занепокоєння* (III 229), *занімілість* (III 231) “стан за значенням *занімілий* – мовчазний, непорушний”, *заніміння* (III 231) “те саме”, *збентеженість* (XI 684), *збудливість* (III 455), *кохання* (IV 313), *лякливість* (IV 579), *незадоволеність* (V 307), *самозабуття* (IX 35) “стан забуття себе, своїх турбот, думок, переживань”, *самозаспокоєння* (IX 36), *самопевність* (IX 42), *сердитість* (IX 132), *скаженість* (IX 239), *щасливість* (XI 572) та ін.

Окремі іменники, на нашу думку, позначають стан людини з погляду сприйняття її іншими, наприклад: *вабливість* (I 273) від *вабливий* “який вабить, принаджує”, *звабливість* (III 457) “те саме”, *непривабливість* (V 367) від *непривабливий* “який не приваблює зовнішнім виглядом або іншими якостями, особливостями”, *привабливість* (VI 566), *принадливість* (VI 687) від *принадливий* “який вабить, викликає сильний потяг до себе якими-небудь якостями, властивостями” тощо.

Варто зазначити, що деякі іменники з аналізованою семантикою називають поняття, які відповідають як психічному, так і пов'язаному з ним фізичному стану людини, наприклад: *безпорадність* (I 140) “стан за значенням *безпорадний* – неспроможний своїми силами впоратися з чим-небудь; який потребує допомоги”, пор. діалектне *безрадість* (I 143) “те саме”, *видужання*, *видужування* (I 393), *виродження* (I 474) “стан за значенням *вироджуватися* – втрачати кращі риси, ставати гіршим”, *відчування* (I 662), *марення* (IV 626), *маячення* (IV 660) “стан за значенням *маячити* – незв'язно, невиразно говорити уві сні або в гарячковому стані”, *маячіння* (IV 660) “те саме”, *навіженість* (V 33), *напівнепритомність* (V 147), *подрозливість* (VI 756) “властивість за значенням *вражливий* – який легко й швидко піддається зовнішнім подразненням; який має підвищену здатність нервово збуджуватися, реагувати на образи”, *самостійність* (IX 47) тощо.

Стан людини, пов'язаний із її життям у суспільстві, також має безпосереднє відношення до її психічних і фізичних якостей, можливостей, тому окремі найменування вважаємо за доцільне розглянути серед аналізованих іменників, наприклад: *бездомність* (I 126), *безправність* (I 141), *безпритульність* (I 142), *самітність* (IX 28) “стан за значенням *самітній* – який залишився, живе наодинці”, *самота* (IX 47) “те саме”, *самотність* (IX 48) “те саме” та ін.

Процеси формування словотвірної структури аналізованих дериватів відзначаються певною закономірністю. Найпоширенішими, за нашими даними, виявилися похідні відприкметникового походження на *-ість* (*безсилість*, *безжурність*, *дратівливість*). У словотвірній структурі віддієслівних іменників на позначення психічних і фізичних станів людини спостерігаються суфікси *-анн(я)*, *-енн(я)*, *-інн(я)* (*запаморочення*, *завмирання*, *марення*, *маячіння*). Інші похідні трапляються в обстеженому словнику як виняток і не становлять виразних лексико-словотвірних типів (*безкрів'я*, *глухота*, *глухонімота*, *дезорієнтація*, *самозабуття*).

Отже, у лексичній системі сучасної української мови іменники на позначення фізичних і психічних станів людини становлять велику за обсягом лексико-семантичну

групу, кожен елемент якої характеризується конкретним лексико-словотвірним значенням і утворюється за допомогою певного набору дериваційних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведовська Н. В. Розвиток абстрактної лексики в ранньонорманнонімецькій мові (на матеріалі полемічних текстів XVI ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. 211 с.
2. Микитюк О. Р. Українські абстрактні іменники в загальноновживаній і терміній лексиці: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Державний ун-т "Львівська політехніка". Львів, 1997. 282 с.
3. Німчук В. В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.
4. Німчук В. В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15–28.
5. Піскозуб З. Ф. Семантичні та функціональні особливості абстрактних іменників французької мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2003. 24 с.
6. Полюга Л. М. Абстрактна лексика. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. С. 7–8.
7. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991. 240 с.
8. Сіроштан Т. В. Іменники з абстрактним значенням у лексичній системі праслов'янської мови. *Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців: монографія*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. С. 91–111.
9. Словник української мови: в 11 т. / уклад. І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
10. Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний авіаційний університет. Київ, 2012. 190 с.

Юрченко О. В., Башкірова Є. В.
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА В КОНЦЕПЦІЇ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА

Внутрішня форма слова як одна з найскладніших мовних категорій та її роль у мовотвірному процесі давно привертає увагу лінгвістів, починаючи від В. фон Гумбольдта [2]. У XX ст. ця лінгвістична категорія стає предметом суперечок як